

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

building
local
promise.

Razumkov
centre

ВІЙНА, ІНТЕГРАЦІЙНИЙ РУХ І ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЧИННИК: НЕДООЦІНЕНІ МОЖЛИВОСТІ

Березень 2024

Це видання було представлено Центром Разумкова в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раєт в Україні. Зміст видання є винятковою відповідальністю Раєт та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.

ВІЙНА, ІНТЕГРАЦІЙНИЙ РУХ І ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЧИННИК: НЕДООЦІНЕНІ МОЖЛИВОСТІ

Віктор ЗАМЯТІН,
директор політико-правових програм Центру Разумкова

Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних програм Центру Разумкова

Повномасштабна фаза війни з росією значно вплинула на процеси розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої політики України. Зокрема, після початку повномасштабного вторгнення шлях європейської та євроатлантичної інтеграції в ширшому сенсі (не лише у вигляді формального вступу до Європейського Союзу та НАТО) українське суспільство стало сприймати як безальтернативний шлях подальшого цивілізаційного розвитку. З цим, очевидно, пов'язуються як сподівання на підтримку у протистоянні ворогу, так і надії на післявоєнне відновлення, досягнення макроекономічної стабільності, конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу, відчутне покращення добробуту домогосподарств.

Зрозуміло, що вистояти і, тим більше, перемогти без надійної підтримки не вдасться. Так само зрозуміло, що автоматичного приєднання України до «європейського клубу» не відбудеться. Тим більше, станом на сьогодні, країни, що вже є членами ЄС і захищені парасолькою НАТО, ще перебувають в інших парадигмах бачення світу, мають здебільшого дещо інші оцінки ситуації та її подальшого розвитку, не кажучи про те, що жодна з них не готова до прямого воєнного зіткнення, і тому всіяко намагатиметься уникнути такої загрози.

Водночас завдання для України ускладнюється тим, що якщо попередні розширення ЄС відбувалися у мирній Європі, то сьогодні вітчизняний інтеграційний шлях нерозривно пов'язаний з боротьбою країни за свободу і незалежність. Зрозуміло, що партнерами в процесі європейської інтеграції мають бути насамперед ті країни, які вже протягом десятиліть виконують роль якщо не «грандів», то принаймні опорних стовпів самого процесу об'єднання Європи і створення надійної системи захисту спільних цінностей і спільної перспективи. Це, зокрема, країни-засновники Європейського Союзу, як і країни-засновники Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Зрештою, без волі західноєвропейських суспільств,

підтриманої політичними лідерами, процес європейської інтеграції по закінченню «холодної війни» мав би зовсім інших вигляд.

Але при цьому надзвичайно важливе значення має встановлення справжнього, побудованого на взаємних інтересах партнерства з тими країнами, які долучилися до загальноєвропейських інтеграційних процесів відносно недавно.

Після «великого розширення» Євросоюзу у 2004 р. процес приєднання нових членів суттєво загальмувався. Лише три країни — Болгарія та Румунія у 2007 р., і Хорватія у 2013 р. — увійшли до складу ЄС, та й то з певними застереженнями та обмеженнями, частина з яких продовжується донині.

Тут ми зосередимо увагу на особливостях політичних та економічних процесів у Болгарії та Румунії — двох країн, які вже пройшли чималий суперечливий шлях до Євросоюзу, і з якими останніми роками в Україні суттєво покращилися відносини. Тим більше, що процеси, які відбувалися у двох країнах у 2000-2010-х роках, мають подібні риси з євроінтеграційними процесами в Україні. Окремі складові реалізації державної політики можуть бути корисними і для втілення в Україні. Досвід же Хорватії поки досить

обмежений часовим горизонтом, тому доречно до нього звернутись дещо пізніше.

Ще одна важлива деталь полягає в тому, що Болгарію, Румунію та Україну єднає Чорне море, яке в цьому випадку може виступити далеко не лише географічним чинником. Тому є підстави стверджувати, що потенціал партнерства з цими країнами має непересічне значення як з погляду стратегічних напрямів подальшого розвитку НАТО, так і з погляду переосмислення наявних сьогодні традиційних мереж і зв'язків в середовищах ЄС.

Ключові моменти, які це партнерство може мати для України, полягатимуть у вивченні інтеграційного досвіду (з урахуванням як зміни загальної ситуації, так і вже зроблених іншими країнами помилок), посиленні політичної підтримки, напрацюванні нових спільних перспективних проєктів, які б посилити геополітичну вагу Європейського Союзу, зрештою, переосмисленні ключових засад, на яких до цієї пори будувалася політика безпеки.

Характерною ознакою часу є те, що російська агресія змусила євроатлантичну спільноту перейти до початку практичного втілення розмов про посилення південного флангу НАТО, що велися на початку 2000-х. Відтак, Україна отримує шанс долучитися до розбудови нової реальності в якості контрибутора.

Критичні свідчення реформувань. Як і всі постсоціалістичні країни, Болгарія та Румунія на початку 1990-х років зіштовхнулися з глибокими кризовими процесами. Макроекономічна нестабільність, структурна розбалансованість, відсутність належного досвіду управління країною у конкурентному глобальному світі призвели до значних соціально-економічних втрат.

Між тим, суспільно-політична готовність до реформувань і побудови нової країни, а також природня дієздатність економічних агентів до зростання і розвитку, сприяли прискореному відновленню країн у новій історичній європейській спільноті. З початку 2000-х років обидві країни демонстрували досить високі темпи економічного зростання (діаграма «Зростання реального ВВП»¹). Тому ухвалення рішення про прийом Болгарії

та Румунії до ЄС у 2007 р., хоча й мало політичну основу, все ж стало відображенням успіхів країн попередніх років.

Невідомо, як би розвивались у подальшому економічні трансформації, якби не Глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. (ГФК), яка особливо боляче вдарила по країнах, що перебували у «розібраному» стані, і які ще не мали належного антикризового досвіду в умовах конкурентних середовищ.

Відтак, практично одразу ж після вступу до Європейського союзу Болгарія та Румунія зіткнулися з кризовими явищами в економіці, а їх економічні системи зазнали серйозних випробувань. Обидві держави опинилися в нових, незвичних для них умовах: по-перше, вони зіткнулися з необхідністю вирішувати економічні проблеми, що значною мірою мали причини і наслідки глобального масштабу. По-друге, як члени ЄС, вони були зобов'язані діяти в рамках загальної та єдиної європейської економічної політики. Що значно ускладнювало запровадження результативних та ефективних трансформаційних кроків.

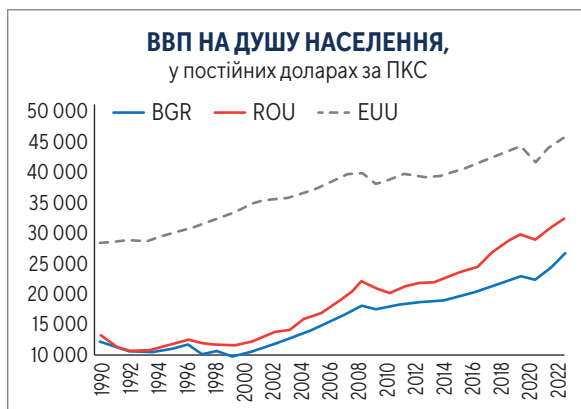
За таких умов, хоча кризові процеси протікали по-різному, однак результати виявилися близькими. Погіршення добробуту провокувало розчарування у значних прошарків населення (які звинувачували владу у глибокості євроінтеграційного вибору), а з тим формувало політичну і соціальну поляризацію.

Слід віддати належне керівництву обох країн. Попри нагромадження проблемних

¹ Тут і далі, якщо не вказано інше, для міжнародних порівнянь використані дані, наведені у *World Bank Indicators* – <https://data.worldbank.org/indicator/>. Також для позначення економік використовуються визнані трилітерні міжнародні скорочення: EUU – ЄС, BGR – Болгарія, ROU – Румунія та ін.

сфер (у т. ч. спровокованих коронавірусною кризою) країнам вдалося відновити соціально-економічне прискорення (діаграма «Зростання реального ВВП»). Втім, початкові умови відмінностей у добробуті на початку постсоціалістичного періоду у 1990-х роках були критичними, і хоча сьогодні ВВП на душу населення у Болгарії та Румунії дещо наблизився до середнього показника по Євросоюзу, проте значне відставання від більш розвинених країн Європи залишається помітним (діаграма «ВВП на душу населення»).

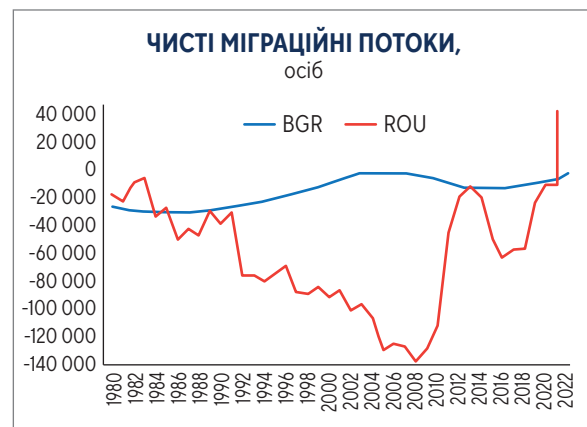
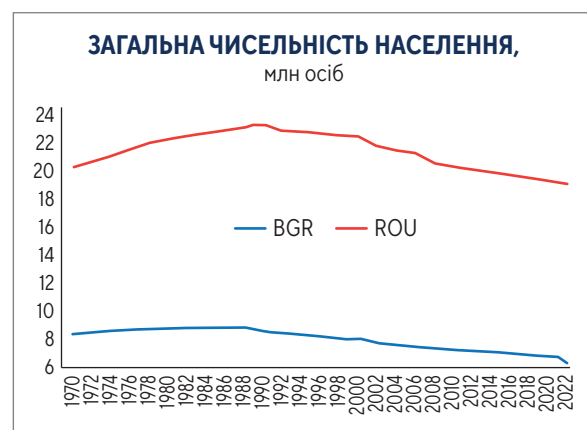
Зауважимо, що звернення за міжнародною допомогою не завжди було результативним, а у ряді випадків мало й негативні побічні ефекти, що також привносило суспільно-політичні дисбаланси. Так, зокрема, влада Румунії в 2010 р. ухвалила план заходів з порятунку економіки і одержала допомогу від МВФ і ЄС. Однак складовою «терапії» було зниження зарплат в державному секторі на 25%, пенсій на 15%, скорочення тисяч державних службовців. Що не могло не викликати гостру реакцію та критику з боку профспілок, а також різноманітних політичних сил². З точки зору сьогоднішнього — збереження нинішньої позитивної динаміки слугуватиме надійним базисом і для політичної злагоди.

Наскільки двом країнам вдасться надолужити відставання від «старих» країн-членів ЄС переважно залежить від того, наскільки країни будуть спроможні суттєво **підвищити продуктивність економіки**. Це один з найвагоміших викликів, які, втім, стояли і стоять перед всіма трансформаційними країнами,

особливо новими членами ЄС і кандидатами на членство.

Однією з вагомих перешкод є скорочення населення, насамперед працездатного. Так, загальна чисельність населення з початку 1990-х років зазнала суттєвого скорочення — у Болгарії на 25%, Румунії на 18% (діаграма «Загальна чисельність населення»). Причому це відбувалося внаслідок як природного скорочення (низька народжуваність), так і значних еміграційних хвиль (діаграма «Чисті міграційні потоки»). Лише після входження Болгарії та Румунії до ЄС відтік громадян країни суттєво скоротився.

При цьому, загальна зайнятість після ГФК упродовж 15 років в обох країнах практично утримувалась на рівні 53–55%³. Водночас війна в Україні спричинила значний імміграційний приплив, особливо до Румунії. Однак у випадку нинішньої України є підстави стверджувати, що це радше ситуативні процеси,

² Зобнів М. Економічний стан Румунії і Болгарії після вступу до ЄС. — Міжнародні наукові інтернет-конференції, <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/1389/>.

³ Лише у Болгарії у посткоронавірусні роки зайнятість зросла до 57%, що, втім, не мало суттєвого впливу на економічну результативність.

і більша частина переселенців або повернуться до України, або попрямують до країн Західної Європи.

Політичне роздоріжжя. Як вказано, трансформаційні проєвропейські процеси не мали одностайної підтримки всередині обох країн. Радше, кожне упуцнення влади (які б політичні сили не очолювали уряд) фактично підживлювало конфліктність, чим закладались довгострокові політичні протистояння (діаграма «Політична стабільність і діяльність уряду»). Підкреслимо, хоча минуло вже достатньо часу після краху соціалістичної системи, однак критичні протистояння продовжуються, насамперед між проєвропейськими силами і рухами, а також про-соціалістичними, які останніми роками виявляють відкрити прихильність до росії.

Слід звернути увагу, що особливої гостроти політичне протистояння набуло у 2023 р. і посилюється у 2024 р., вірогідно, набуваючи апогею у періоди виборів до Європарламенту і національних виборів (у Болгарії позачергові вибори відбулися в квітні 2023 р., у Румунії вибори відбудуться восени 2024 р.). Серед впливових чинників протистоянь і загострення конфліктності стала російська агресія проти України та її засудження демократичною спільнотою, на протигагу підтримці сил, які можна вважати проросійськими або антиєвропейськими.

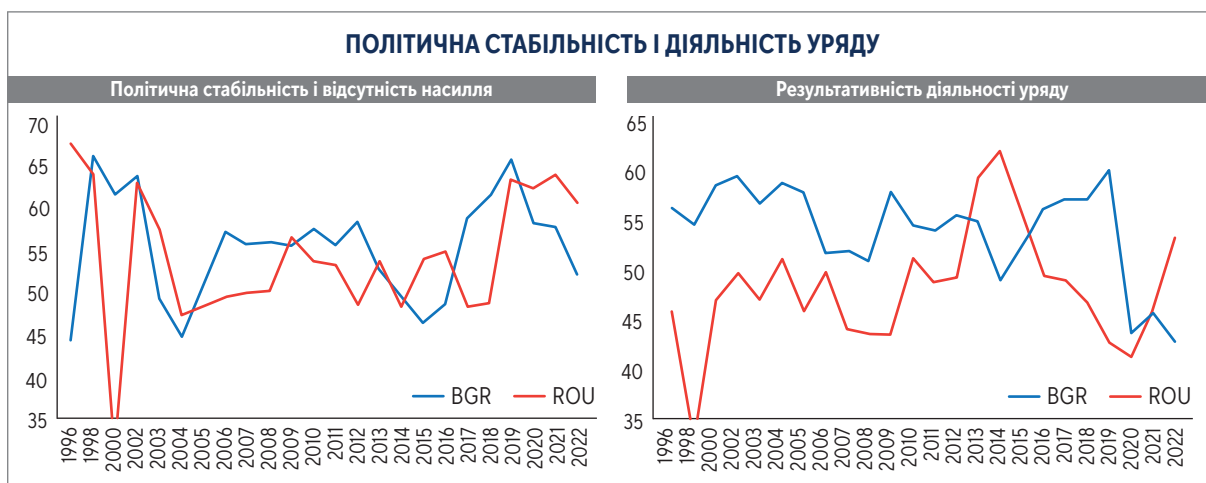
З огляду на це, видається доречним стислий аналіз нинішніх політичних процесів в сусідніх країнах.

Болгарія. У квітні 2023 р. на п'ятих за два роки виборах до парламенту Болгарії лідерство зберегли проєвропейські сили. Однак проросійська партія «Відродження» вперше піднялася на третє місце. Найбільше голосів виборців отримав проєвропейський блок, до якого входять партія колишнього прем'єр-міністра «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ) та «Союз демократичних сил» – (ГЕРБ-СДС) 26,5% (25,4% – на попередніх позачергових виборах у жовтні 2022 р.).

Друге місце посідає ще один проєвропейський союз партій – «Продовжуємо зміни» (також очолювана експрем'єром) і «Демократична Болгарія» (ПЗ-ДБ) (24,9%). На попередніх виборах ці партії балотувалися до парламенту окремо і отримали, відповідно, 20% і 7%.

На третьому місці із результатом в 14,4% закріпилась проросійська партія «Відродження» (у жовтні за неї віддали голоси близько 10% виборців).

Особливістю формування уряду стало те, що, згідно з домовленістю, досягнутою на початку червня 2023 р. між двома найбільшими групами в чинному парламенті – ГЕРБ-СДС і ПЗ-ДБ, прем'єр Ніколай Денков (лідер ГЕРБ-СДС) і віцепрем'єр Марія Габріель (ПЗ-ДБ) мали ротаційно обіймати посади прем'єр-міністра і віцепрем'єр-міністра протягом дев'ятимісячного періоду⁴. За умови дотримання цієї домовленості обидві парламентські групи, а також «Рух за права і

⁴ Прем'єр Болгарії Денков та його уряд ідуть у відставку. – Укрінформ, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3836018-premer-bolgarii-denkov-ta-jogo-urad-idut-u-vidstavku.html>.

свободи» (РПС) проголосували за призначення кабінету Денкова на посаду 6 червня 2023 р.

Сторони виконали свої зобов'язання. Прем'єр-міністр Болгарії Ніколай Денков у рамках узгодженої ротації 5 березня 2024 р. подав заяву про відставку свого уряду, а 6 березня почалися ротаційні процедури⁵. Найближчі дні можуть визначити, чи отримає і як швидко Болгарія новий уряд, чи відбудуться дострокові парламентські вибори у червні разом із виборами до Європейського парламенту. Між тим, є підстави очікувати, що новий уряд матиме проукраїнські наміри.

Президент країни Румен Радев запам'ятався декларативною проросійською риторикою. Втім, ні він, ні представники проросійських сил у попередньому уряді країни, ніяк не перешкождали спочатку таємним, а потім і відкритим поставкам до України боєприпасів, озброєння, військової техніки у перший, найважчий період після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну в 2022 р.

Румунія. Особливістю нинішнього виборчого року у Румунії є те, що крім виборів до Європейського парламенту у червні, на осінь заплановані парламентські та місцеві вибори, а у кінці року румуни обиратимуть нового президента. Чинний лідер країни Клаус Йоханніс, представник Націонал-ліберальної партії (PNL), завершує другий президентський термін і більше, згідно з Конституцією країни, не може претендувати на наступну каденцію.

Клаус Йоханніс є послідовним прихильником підтримки України, попри те, що до 2022 р. він неодноразово наголошував на існуванні певних проблем у діалозі з Україною через статус етнічних румунів. Саме Йоханніс став своєрідним локомотивом виведення відносин України та Румунії на рівень стратегічного партнерства⁶, а підтримка територіальної цілісності України й засудження російської агресії Румунією були послідовними з

2014 р., і після початку повномасштабного вторгнення Бухарест відіграв значиму роль у наданні Україні різноманітної термінової допомоги.

Румунське суспільство залишається, можливо, найбільш «єврооптимістичним» у Центрально-Східній Європі, і найменш вразливим до російської пропаганди. Можливо, свою роль відіграють давні ресентименти стосовно Москви, які не ретранслювалися при цьому на Київ. На початку 2024 р. (якби відбувались загальнонаціональні вибори) картина підтримки політичних сил виглядала приблизно так⁷:

- ✓ лівоцентристська Соціал-демократична партія (PSD) могла б набрати близько 30% голосів;
- ✓ правоцентристська Національна ліберальна партія (PNL) – 18-20%;
- ✓ популістська партія «Альянс за об'єднання румунів» (AUR) – 18-20%;
- ✓ ліберальна партія «Союз порятунку Румунії» (USR) – 12%;
- ✓ ультраправа партія S.O.S. – 5%;
- ✓ Демократичний союз угорців Румунії (UDMR) – 5%.

Станом на сьогодні, популісти, які часто поширюють антиєвропейські, антиамериканські меседжі і заявляють про необхідність відсторонитися від війни в Україні, не мають достатньої підтримки для того, щоб серйозно претендувати на участь у формуванні уряду, як і на перемогу на президентських виборах.

Разом з тим, Румунія є частиною загальноєвропейських процесів, для яких характерне зростання суспільної підтримки популістських, радикально правих чи лівих сил. Часто ці тенденції пояснюються втомою виборців від «старих» системних політичних сил, які не змогли подолати негативні явища в

⁸ Зауважимо, 26 лютого 2024 р. прем'єр-міністр Болгарії, разом із іншими членами болгарського уряду, здійснив візит до України, засвідчуючи повагу і відданість партнерським відносинам між двома країнами.

⁶ Присяжнюк М. Від суперечок до партнерства. Як війна змінила відносини України й Румунії. – Texty.org.ua, <https://texty.org.ua/articles/111060/>.

⁷ Актуальні тенденції зовнішньої політики і національної безпеки Румунії. – НІСД, <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/aktualni-tendentsiyi-zovnishnoyi-polityky-i-natsionalnoyi>.

економічному житті, що спричинило погіршення добробуту багатьох громадян. В Румунії на ці процеси накладається і своя специфіка, пов'язана з незадоволенням суспільства корупцією, зростанням інфляції, загальною слабкістю політичних інституцій.

Виклики євроінтеграційних трансформацій. Слід визнати, що поширення про-соціалістичних тенденцій зумовлене не лише провокаційною діяльністю росії. Євроскептицизм, притаманний окремим країнам і окремим політичним рухам, має підґрунтя внаслідок дедалі більшого ускладнення процесу ухвалення рішень у союзі після кожної хвили розширення. Через побоювання щодо недостатньої підготовленості країн-кандидатів до членства, насамперед у частині верховенства права, антикорупційної політики та ін., у ЄС запроваджували додаткові вимоги, які висувались до нових (або потенційно нових) країн-членів, що не могло не викликати «роздратування» через порушення Євросоюзом своїх же настанов про сталість і раціональність політичного розвитку. Так, ЄС, окрім вимоги щодо імплементації європейського законодавства, запровадив контроль за індикаторами практичної готовності кандидата у фундаментальних реформах (верховенство права, боротьба з корупцією, дотримання громадянських прав, демократичні принципи управління тощо)⁸. Тобто країни піддавалися додатковому прискіпливому контролю за виконанням нових додаткових зобов'язань, що часто сприймалось як недовіра.

В Україні, до речі, при запровадженні антикорупційних інституцій була використана румунська модель, яка попри доволі значний час з моменту започаткування все ще не може похвалитися 100-відсотковою ефективністю. У 2020 р. виконавчий прокурор румунського Національного антикорупційного Директорату Лаура Ковеші стала першим Генеральним прокурором ЄС, при цьому

саме румунський уряд, що парадоксально, найбільше опирався її призначенню.

Ще одна складність оцінки трансформаційних процесів постсоціалістичних країн полягала у тому, що часто для них використовувались методики, раніше розроблені для країн Південної Америки і Азії, які далеко не завжди могли співвідноситись з практикою трансформаційних процесів у висхідних європейських країнах. В умовах додаткової прискіпливої уваги і періодичної модернізації методик важко було сподіватись на якісне оцінювання показників, які значною мірою базувались на різному роду опитуваннях та експертних баченнях. Принаймні, важко пояснити, чому різні показники у системі державного управління Болгарії та Румунії з плином часу змінювалися мало, хоча міжнародними інститутами в країнах визнавались значні позитивні зміни (діаграма «Якість системи державного управління»).

Одночасно зі вступом Болгарії та Румунії до Європейського Союзу було засновано т. зв. Механізм співпраці та верифікації (*Cooperation and Verification Mechanism*), націлений на оцінювання поступу країн у сферах судової реформи, боротьби проти корупції та організованої злочинності⁹. У процесі застосування характерними були і «розмиті» рекомендації або «змішані картини»: з одного боку, визнавалось запровадження основних елементів ефективної системи боротьби проти корупції; з іншого — рішення щодо проявів корупції на високому рівні «залишалися великою мірою заполітизованими»¹⁰. Що радше було спрямовано на виправдання вимог про посилення жорсткості контролю.

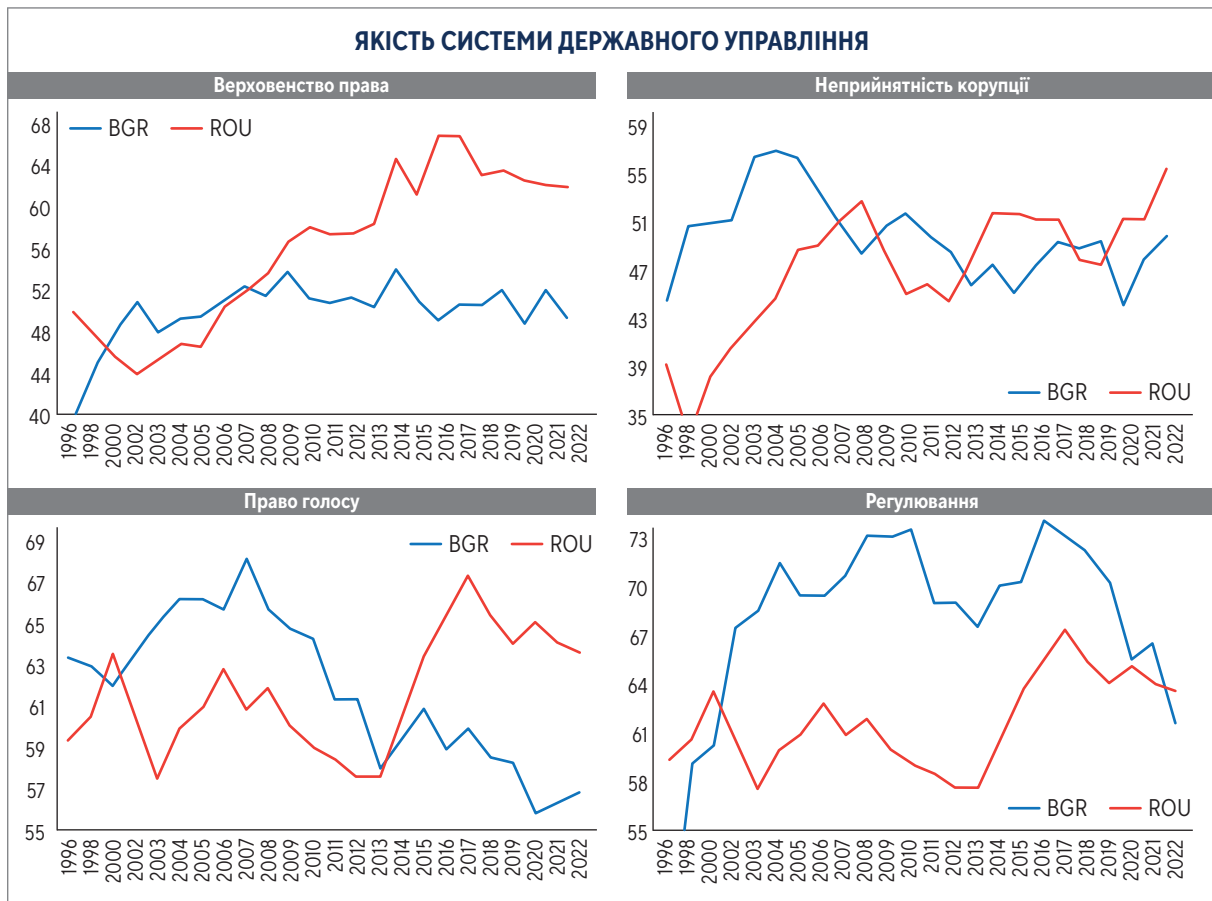
Причому такий додатковий нагляд міг тривати десятиліттями. Так, лише восени 2023 р. Європейська комісія офіційно завершила моніторинг Болгарії та Румунії в межах вказаного «Механізму співпраці та верифікації»¹¹. Це

⁸ Булана О. Євроінтеграція Західних Балкан: помилки, яких варто уникати Україні. — Укрінформ, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3628098-evrointegracia-zahidnih-balkan-pomilki-akih-varto-unikati-ukraini.html>.

⁹ На час вступу до ЄС Болгарія і Румунія не задовольняли тогочасними численними критеріями для членства (зокрема, Маастрихтськими критеріями, про що далі). Однак, оскільки політичне рішення на користь прийняття двох країн було ухвалено, Єврокомісія якраз і створила додатковий «компромисний» механізм — обидві країни будуть приєднані, але протягом перших років членства в ЄС за ними буде здійснюватися моніторинг в рамках вказаного Механізму.

¹⁰ Зобнів М. Економічний стан Румунії і Болгарії після вступу до ЄС. — Міжнародні наукові інтернет-конференції, <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/1389/>.

¹¹ ЄС припинив антикорупційний і правовий моніторинг Болгарії та Румунії, який тривав понад 16 років. — Європейська правда, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/09/16/7169530/>.

означає, що контроль нарешті адаптується до відповідних вимог до всіх членів ЄС – надалі робота продовжуватиметься в рамках щорічного циклу з моніторингу верховенства права, як і для всіх держав-членів.

Іншим прикладом може слугувати те, що лише наприкінці 2023 р. Рада ЄС досягла домовленості про скасування повітряних та морських внутрішніх кордонів з Болгарією та Румунією. Його практичне застосування починається 31 березня 2024 р. – з цього часу для перетину повітряних і морських кордонів між Болгарією і Румунією та іншими країнами-членами Шенгенської зони особи не повинні будуть проходити контроль¹².

Макроекономічне збалансування. Політична готовність стосовно приєднання Болгарії та Румунії до Євросоюзу була достатньо сильною. Очікувалось, що гарні взірці попередників і достатнє фінансування стануть запорукою успішних трансформацій. Однак досвід економічного розвитку країн

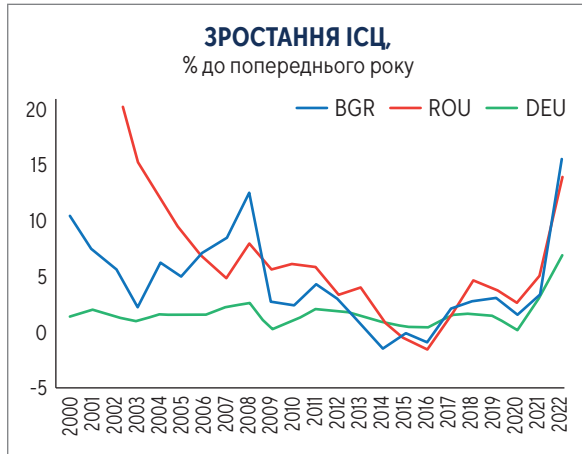
свідчить, що масовані вливання грошових коштів в слаборозвинені економіки дають ефект короткострокового високого економічного зростання, але його стійкість і якісний рівень залежать від інших чинників – у першу чергу, від національної політики і ефективного управління. За їх відсутності або слабкості «надмірні» кошти підживлюють корупцію, не призводячи до покращення добробуту.

Тому поряд з вказаною системою індексних оцінок якості державного управління (переважно базованих на бізнес-опитуваннях і експертних баченнях), для оцінки трансформаційних економічних процесів для країн-кандидатів до вступу в ЄС були розроблені т. зв. **Маастрихтські критерії**, які вже базуються на об'єктивних показниках – інфляції, ставках, курсі, стані державних фінансів, боргах та ін.

Хоча на час вступу ні Болгарія, ні Румунія не відповідали повною мірою Маастрихтським критеріям, однак вже був започаткований

¹² Рада ЄС погодила «часткове» прийняття Румунії та Болгарії до Шенгенської зони. – Європейська правда, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/12/31/7176478/>.

«правильний» тренд. Так, у період між ГФК 2008-2009 рр. (і вступом до ЄС) та коронавірусною кризою 2020 р. показники інфляції в обох країнах досягли цільових показників, близьких до провідної європейської економіки – німецької (діаграма «Зростання ІСЦ»).

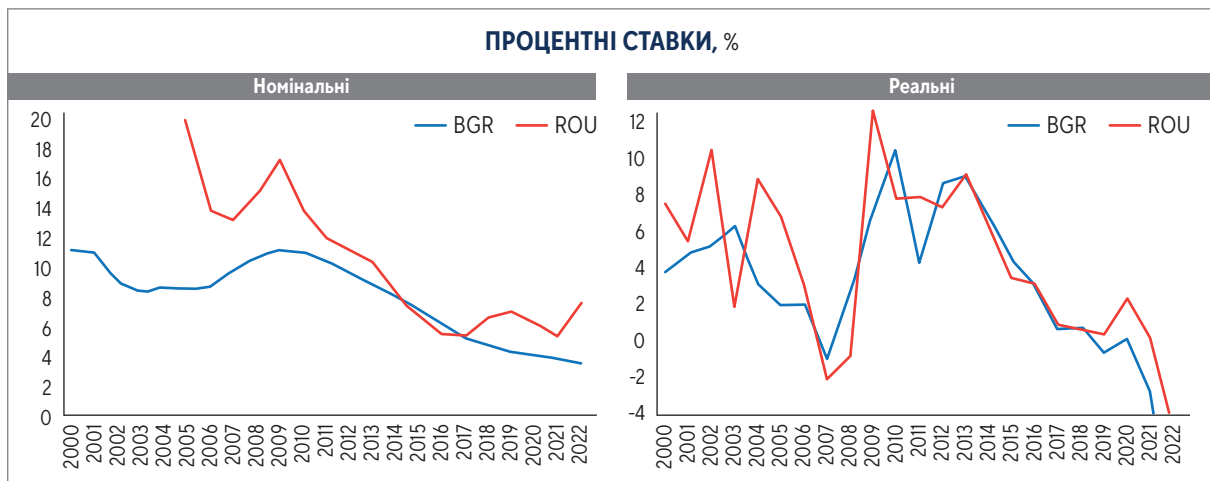
Номинальні процентні ставки також були близькими до порогових значень, а реальні ставки наближались до нуля і навіть негативних значень, що характерно для більшості країн ЄС (діаграма «Процентні ставки»).

Валютні критерії загалом задовольняються в обох країнах. Так, болгарські леви вже прив'язані до євро, а румунські леї мають слабку девальваційну траєкторію, що цілком співвідноситься із значними зовнішньоекономічними дефіцитами і боргами країни. Вважається, що введення євро усуне

валютний ризик і допоможе знизити транзакційні витрати з деякими ключовими європейськими торговими та інвестиційними партнерами обох країн¹³. Однак, якщо Болгарія наблизилась до переходу до єдиної європейської валюти¹⁴, то Румунія поки не поспішає з таким переходом, справедливо вважаючи за доцільне використовувати курсову політику для посилення стабілізаційних процесів.

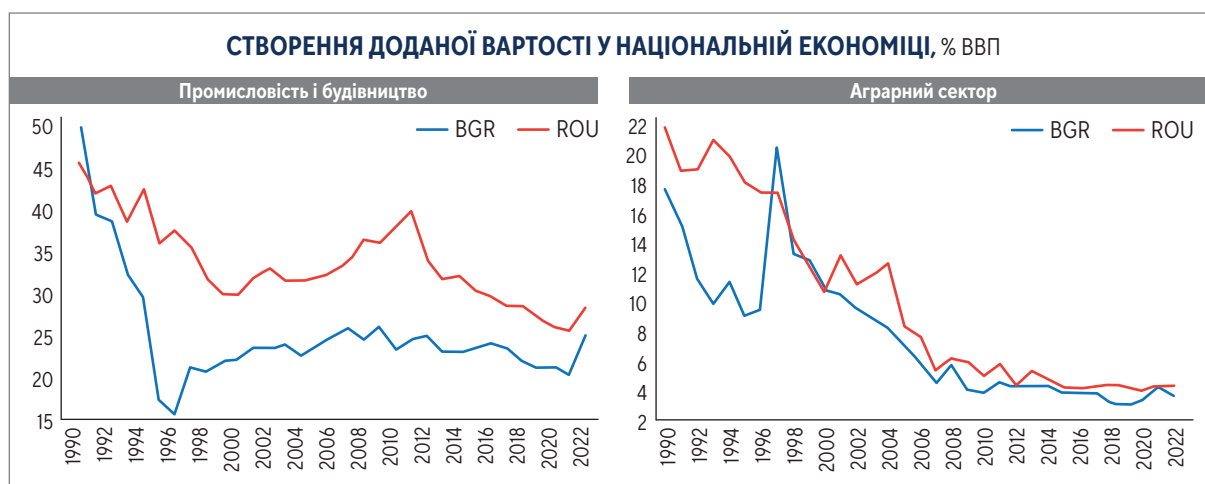
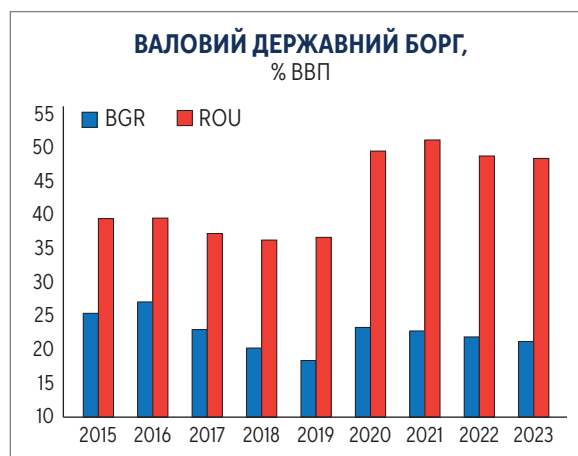
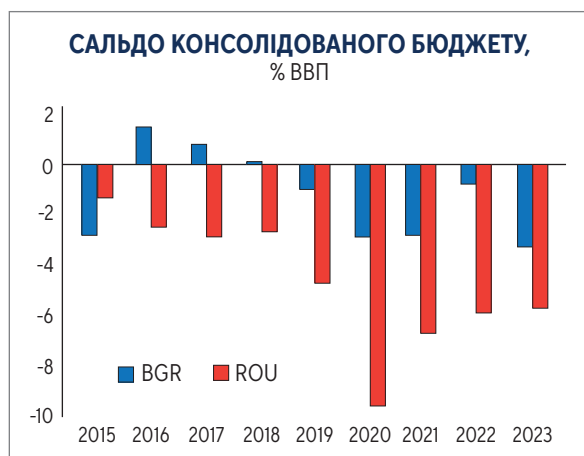
Зуважимо, що розглядувані країни мають різні позиції у частині відповідності фінансним і борговим Маастрихтським критеріям. Так, дефіцит державних фінансів Болгарії навіть у складні коронавірусні роки 2020-2021 рр. не перевищував порогові 3% ВВП. Румунія ж пішла на різке збільшення видатків, наслідком чого стало зростання дефіциту та боргу (діаграми «Сальдо консолідованого бюджету» і «Валовий державний борг»). Втім, обидві країни мають ще борговий «запас» до досягнення порогового значення у 60% ВВП.

Серед Маастрихтських критеріїв також виокремлюється вимога витримувати конкурентне змагання у відкритому економічному просторі. Звичайно, такі потреби супроводжуються втратою певних традиційних переваг і вигод постсоціалістичних економік, що призводить до зміни структури національної економіки, яка (зміна) далеко не приймається місцевим населенням. Це сповна відчули Болгарія та Румунія.

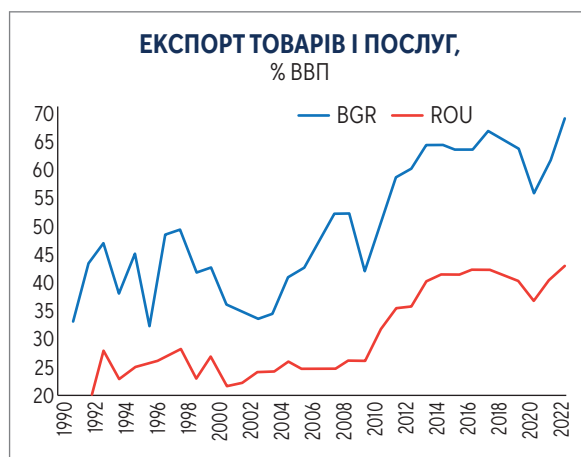
¹³ 2023 Investment Climate Statements: Bulgaria. – U.S. Department of State, <https://www.state.gov/reports/2023-investment-climate-statements/bulgaria/>.

¹⁴ Bulgaria on path to adopt euro in 2023: IMF's Georgieva. – Reuters, <https://www.reuters.com/article/idUSKBN1ZPOF4/>.

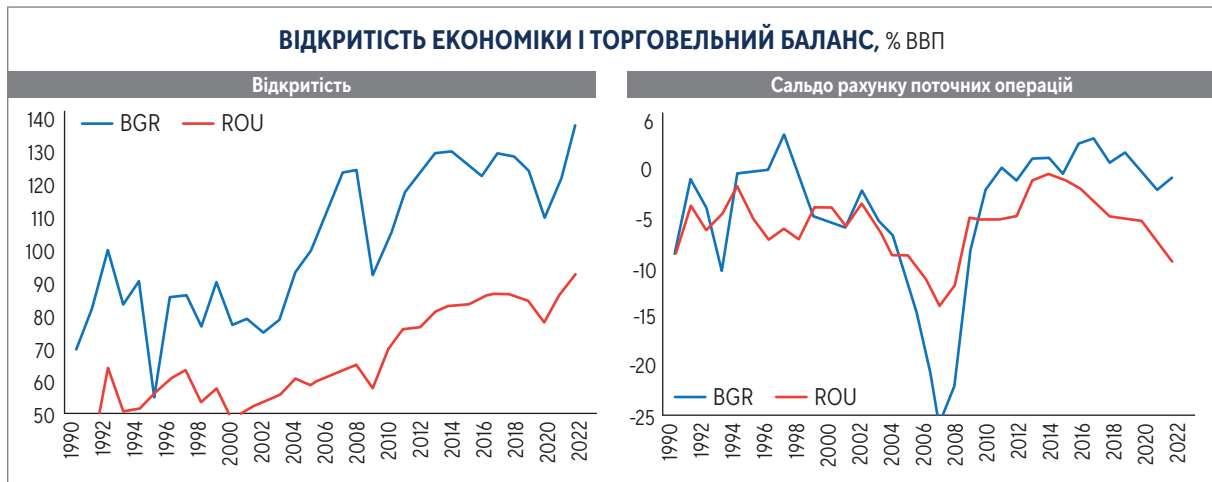

Країни входили у постсоціалістичні трансформаційні процеси, маючи значні промислові та аграрні виробничі сектори – частка промисловості у формуванні ВВП в обох країнах сягала 50%, аграрного виробництва – близько 20% (діаграма «Створення доданої вартості у національній економіці»). Звичайно, трансформаційні процеси призвели до втрат у вказаних секторах, натомість відбулося суттєве розширення сфери послуг. Між тим, зауважимо, що Румунії вдалося зберегти досить значну частку промисловості (у т. ч за рахунок припливу ПІІ) – близько 30% ВВП – що є фактором подальшої інвестиційної привабливості країни.

Протидія зовнішнім дисбалансам. Трансформаційні процеси також зумовили зміни у зовнішньоекономічному позиціонуванні країн. Ще на початку 2000-х років експортна спроможність була відносно незначною – експорт товарів і послуг у структурі ВВП у Болгарії складав 35-40%, у Румунії – лише близько 25% (діаграма «Експорт товарів і послуг»).

На відміну від Румунії, економіка Болгарії завжди носила відкритий характер, зовнішньоторговельний обіг навіть у 1990-і роки перевищував ВВП країни. Тому вступ до ЄС покращив експортні можливості країни, хоча водночас зросли і обсяги імпорту. Зауважимо, важливим аспектом розвитку Болгарії є її рекреаційні ресурси, що «підживлює» сферу послуг загалом.

На цьому рівні досить добре проявляються вигоди відкритості (сумарні обсяги експорту та імпорту у структурі ВВП) для малої економіки (якими є Болгарія та Румунія). Відкрита економіка Болгарії має цілком збалансоване сальдо поточних операцій платіжного балансу, в той час, коли румунська економіка є суттєво менш відкритою з досить високим зовнішньоекономічним дефіцитом (діаграма «Відкритість економіки і сальдо рахунку поточних операцій»).

Зауважимо, що відкритість економіки Болгарії проявляється на лише через співвідношення зовнішньої торгівлі у структурі ВВП. Країна відмовилася від протекціонізму та дотримується рівного ставлення до всіх інвесторів та інвестицій і обмежує входження для іноземців лише в окремі виробничі сфери¹⁵.

Характерною і позитивною рисою зовнішнього сектору Болгарії та Румунії є домінуюча тенденція (упродовж останнього десятиріччя) зменшення зовнішніх державних боргів, які країни накопичили на початку трансформаційних процесів і які (борги) були виправдані, оскільки забезпечували прискорену економічну адаптацію країн до нових конкурентних умов (діаграма «Загальний зовнішній борг»).

¹⁵ У країні практично немає обмежень для іноземних та вітчизняних приватних організацій, які створюють та володіють бізнесом у Болгарії. Однак Закон про офшорні компанії визначає 28 видів діяльності (включаючи державні закупівлі, експлуатацію природних ресурсів, управління національними парками, банківську справу, страхування), які заборонені для компаній, зареєстрованих в офшорних юрисдикціях з більш ніж 10-відсотковою іноземною участю. Закон все ж дозволяє цим компаніям вести бізнес, якщо фізичні власники материнської компанії є громадянами Болгарії та відомі громадськості, якщо акції материнської компанії публічно торгуються, або якщо материнська компанія зареєстрована в юрисдикції, з якою Болгарія має двосторонню податкову угоду про уникнення подвійного оподаткування. – 2023 Investment Climate Statements: Bulgaria, <https://www.state.gov/reports/2023-investment-climate-statements/bulgaria/>.

Стабілізаційним зовнішньоекономічним чинником, крім припливу інвестицій, є надходження ззовні ресурсів для приватних домогосподарств і окремих фізичних осіб. Як вказувалося, обидві країни «втратили» значні людські ресурси у постсоціалістичний період. Однак мігранти (як і у багатьох випадках мігранти з інших трансформаційних країн) продовжують підтримувати родини фінансово так, що обсяги коштів, що надходять як приватні ресурси, в обох країнах складає близько 3% ВВП (діаграма «Зовнішні приватні надходження»).

Таким чином, є підстави стверджувати, що Болгарія та Румунія вже досягли належного рівня міцності власних національних економік, хоча, звичайно, потрібно надолужувати ще багато. Успіх, хоча б частковий, є особливо важливим з огляду на те, що країни дедалі більше позиціонуватимуться частиною Східного форпосту Євросоюзу. Більше того, **від партнерства обох країн з Україною, яка вже захищає західні демократії від російської агресії, значною мірою залежить безпека всього Євросоюзу.**

Підтримка України як чинник нового партнерства. Варто зазначити, якщо до широкомасштабного російського вторгнення Болгарія сприймалася українцями переважно як «бюджетне» місце для комфортного літнього відпочинку, то Румунія взагалі була дуже мало знайомою. Відносини між Україною та її сусідами і, якщо виходити з географії, природними партнерами (Карпати, Дунай, Чорне море) мали другорядне значення для кожної зі сторін, особливо після вступу Болгарії та Румунії до НАТО та ЄС.

Певні зміни ставлення Софії та Бухареста до України стали відчуватися після подій 2014 р., а вторгнення росії в лютому 2022 р. зіграло роль каталізатора. Варто зазначити, що в країнах, попри перманентні політичні кризи, «українське питання» об'єднує відносини ключових проєвропейських сил.

Нові ж лінії відносин мали такі основні виміри: гуманітарний, військово-політичний, і до певної міри – стратегічний. Так, у Румунії

від початку війни, за різними даними, налічувалося від 120 до 150 тис. біженців з України, у Болгарії перебувають більше за 80 тис. біженців. Для того, щоб робити якісь висновки, варто пам'ятати, що обидві країни вважаються найбіднішими серед країн-членів ЄС.

Військова допомога Україні з боку обох країн здійснювалася як у тандемі, так і кожною з них окремо. Оскільки ні Болгарія, ні Румунія не є лідерами з виробництва новітніх систем озброєння, йшлося, зокрема, про те, що могло бути поставлено із старих запасів. Не є секретом, що Болгарія виробляла значні обсяги боєприпасів радянського зразка.

У пресі можна зустріти повідомлення, що насправді Болгарія непрямо поставляла зброю та боєприпаси Україні ще з початку 2021 р., не маючи на це прямих угод, і всупереч офіційній позиції тодішньої влади. Ці поставки здійснювалися через Польщу та Румунію, а обсяги лише впродовж 2022 р. могли складати не менше \$1 млрд¹⁶. Ці поставки могли забезпечити до третини потреб Збройних сил України на той час, і на початковій фазі це були, можливо, найбільші поставки.

За даними німецького видання Welt, Болгарія також через посередників допомагала Києву критично необхідною зброєю, боєприпасами і дизпаливом¹⁷. Фінансування відбувалося за рахунок США та Великої Британії. Причому пальне вироблялося з російської нафти на потужностях, які на той час належали російській компанії «Лукойл».

Надалі в Україну спрямовувалася значна, якщо не більша частина продукції болгарського оборонно-промислового комплексу, як за прямими поставками, так і через посередників. Наскільки відомо, в останні місяці у країні налагоджено і виробництво 155-мм боєприпасів (за стандартом НАТО), які також спрямовуються на потреби ЗСУ. Вже відбулися поставки в Україну бронетранспортерів та іншої техніки. З цього питання, до речі, парламент успішно подолав вето Президента Радева.

¹⁶ Investigation: Bulgaria 'indirectly' sent weapons to Ukraine. – EURACTIV, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/investigation-bulgaria-indirectly-sent-weapons-to-ukraine/>

¹⁷ Das Land, das heimlich die Ukraine rettete. – EURACTIV, <https://www.welt.de/politik/ausland/plus243262783/Bulgarien-Das-Land-das-heimlich-die-Ukraine-rettete.html>.

Станом на цей час, наскільки відомо, Болгарія також бере участь у програмах підготовки пілотів та персоналу для експлуатації літаків F-16.

Ще один важливий аспект, на який потрібно звернути увагу, полягає в тому, що Болгарія відмовилася від заборони на імпорту до ЄС зернових з України, попри неоднозначне сприйняття такого кроку в суспільстві.

Нарешті, не можна нехтувати ще одним надзвичайно важливим і чутливим аспектом. Нещодавно померлий патріарх Болгарської православної церкви Неофіт від початку процесу підтримав надання автокефалії Православній церкві України, і від 2014 р. категорично виступав проти російської агресії. Неофіт мав дуже високий авторитет в суспільстві, що безумовно, впливало і на політичну лінію державного керівництва.

Таким чином, налагодження партнерства з Болгарією має непересічне значення і в справі зламу застарілих стереотипів, в яких росія традиційно виступала «визволителькою» і «захисницею православ'я».

Картина «віднайдення» одна одну України та Румунії має дещо інший характер. До початку російського широкомасштабного вторгнення два суспільства доволі мало знали одне іншого і цікавилися цим.

Від цього часу, окрім чисто гуманітарного виміру, про який уже йшлося, отримали свій помітний старт і інші ініціативи. Зокрема, за інформацією Торгово-промислової палати Румунії, на румунський ринок за цей час вийшли понад 775 українських компаній, при цьому протягом 2023 р. розпочали роботу в Румунії понад 300 компаній¹⁸. Серед цих компаній значна частина представляє ІТ-сектор (121 компанія), на другому місці – послуги (47), на третьому – будівельні роботи житлових і нежитлових будівель (33). Є також компанії, що здійснюють торгівлю, автомобільні перевезення товарів, а також консалтинг у сфері бізнесу та управління.

У політичному спектрі країни практично відсутні відверто проросійські сили. Можливо, це сприяло тому, що Бухарест не вагався ні з наданням політичної підтримки

Україні, ні з сприянням у вирішенні інших проблем – забезпеченням ЗСУ, логістикою, навчанням пілотів. Зокрема, саме в Румунії створено центр для навчання українських пілотів та персоналу для обслуговування F-16. Відомо також, що від початку широкомасштабного російського вторгнення Румунія надала Україні не менше 15 пакетів військової допомоги (при тому, що загалом ідея постачання зброї Україні не надто популярна в суспільстві). Також можна згадати і про плани будівництва підприємств з виробництва боєприпасів. Деталі таких аспектів співпраці обидві сторони не розкривають, очевидно, за взаємною домовленістю.

Румунія змогла уникнути маніпуляцій навколо теми українського зернового експорту. Більше за те, коли зазнав краху офіційний зерновий коридор ООН, Україна та Румунія змогли у швидкому часі налагодити альтернативні шляхи зернового та іншого українського експорту – через дунайські порти, а також залізничними та автомобільними шляхами через Молдову. Наскільки відомо, Румунія планує розвивати цю можливість і надалі, у планах є збудувати новий зерновий термінал у чорноморському порту Констанца.

Якщо говорити про політичну підтримку з боку Бухареста, то вона впродовж цього часу виглядала достатньо активною. Так, Президент Йоханніс відвідав Київ ще в 2022 р., а восени 2023 р. Бухарест відвідав Президент Зеленський. Дві країни ведуть переговори з укладання договору про безпекові гарантії України (Болгарія, до речі, поки що не дала відповіді на аналогічну пропозицію з боку Києва). Отже, рівень стратегічного партнерства виглядає цілком досяжним, і з політичного боку його розвитку навряд чи щось може суттєво загрожувати.

Важливо зазначити, що війна в Україні повернула інтерес до Румунії як до важливого актора південного флангу НАТО. Це також відкриває чимало можливостей для України за умови вірно обраних підходів. Поки що про активність у цій сфері свідчать такі факти. НАТО вперше відзначає у своїй стратегічній концепції пріоритетну важливість захисту Чорного моря. Це не дивно, оскільки російське вторгнення продемонструвало, наскільки вразливим є це перехрестя політичних, ділових, безпекових,

¹⁸ Понад 775 українських компаній переїхали до Румунії. – Мінфін, <https://minfin.com.ua/ua/2024/03/04/122630302/>.

військових інтересів. Серед перших кроків варто відзначити меморандум про спільну боротьбу з мінами в Чорному морі, який у січні 2024 р. підписали Румунія, Болгарія та Туреччина.

До цього моменту вже відбулися навчання сил спеціальних операцій та багатонаціональні навчання Sea Breeze-23, одна з фаз яких була присвячена забезпеченню свободи мореплавства. Отже, події у Чорноморському басейні стають предметом стратегічного планування, а відтак, це відкриває нові можливості і для України. Своєю чергою, Румунія та Болгарія отримують можливість зміцнити свої політичні позиції.

Завдання України у посиленні східно-європейського форпосту. Російсько-українська війна стала безсумнівно одним з ключових факторів, який має і в найближчі десятиліття матиме вирішальне значення для формування і визначення політичних, безпекових, економічних і гуманітарних процесів у Європі та світі. Підтримка України сьогодні виходить далеко за рамки міжнародної солідарності демократичних країн – радше йдеться про втілення нових ідеологічних постулатів глобальної та національної безпеки.

А тому нинішня підтримка України означає посилення безпеки партнерських країн (насамперед європейських) як у сьогоденні, так і у перспективі, і спрямована на перемогу України, встановлення сталого миру, будівництві України як демократичної європейської країни. Справедливим є і «зворотнє» – тільки демократична проєвропейська Україна може підтримувати належний рівень безпеки на східних кордонах ЄС. На цьому шляху відбувається зближення України з двома країнами Чорноморського басейну, потенціал яких довгий час був незаслужено недооціненим. З одного боку, обидві країни добре обізнані і добре налаштовані на сприяння демократичній трансформації України та Молдови. Вже сьогодні вони починають відігравати ключову роль у налагодженні системи безпеки і розвитку у Чорноморському регіоні.

У червні 2022 р. Україна набула статусу кандидата і довгоочікуване визнання, що вона є частиною європейської родини і одного дня стане членом ЄС. Досвід євроінтеграції України в умовах війни має унікальний характер. З одного боку, захищаючи східний фланг ЄС і НАТО від збройної російської інтервенції, потерпаючи від колосальних людських і фінансово-економічних втрат, країна продовжує проєвропейські реформи, поглиблює секторальне співробітництво. З іншого – незаперечним є те, що попереду надзвичайно складне завдання – відновити країну і трансформувати її у повноправного члена Євросоюзу з сильними інституціями, що вимагає системної і тривалої роботи.

Звичайно, в такій роботі Україні конче потрібні доброзичливі сусіди, які добре обізнані та добре налаштовані на трансформацію партнерської країни. Такими країнами сьогодні безумовно є Болгарія та Румунія, які ще також мають виконувати «домашні завдання» Євросоюзу для налагодження системи державного управління, а також зміцнення обороноздатності південно-східного форпосту країн європейської демократії, який водночас є ключовим у забезпеченні безпеки Чорноморського регіону загалом. Звичайно, вказана трійка доповнюється Туреччиною, яка вже майже чверть століття має статус кандидата до вступу до ЄС¹⁹. До речі, всі чотири країни класифікуються у МВФ як висхідні країни (*Emerging and Developing Europe*)²⁰. Тому взаємний досвід також може бути фактором більш уважного ставлення «старої Європи» до країн, які стоять на сторожі південно-східних кордонів демократичної Європи.

Які ж напрями міжнародного партнерства спрямовані на посилення безпеки ЄС загалом і Чорноморського регіону зокрема сьогодні належать до першочергових?

1. Насамперед Україна має ретельно вивчити шлях, який проходили країни регіону до свого вступу до ЄС, з поправкою на те, що ситуація для них була значно більш сприятливою. Особлива увага до налагодження дипломатичної та інформаційної роботи з країнами-сусідами, що входять до складу

¹⁹ Туреччина підписала угоду про Митний союз з ЄС у 1995 р. і була офіційно визнана кандидатом на членство 12 грудня 1999 р. на саміті Європейської Ради у Гельсінкі. – Чи є Туреччина членом Європейського Союзу. – EUROPORTAL, <https://europortal.biz.ua/evropa/turtsiya/turechuna-i-es.html>.

²⁰ IMF World Economic Outlook. – International Monetary Fund, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/>.

ЄС (у т. ч. скептично налаштованими стосовно розширення ЄС), щоб уникнути використання суперечностей бізнес-інтересів окремих виробничих угруповань для блокування євроінтеграційного шляху України²¹.

Такий напрям дій перетинається із завданнями посилення кібербезпеки. Так, російська агресія продемонструвала значні ризики і втрати, які дезінформація в Інтернеті становить для безпеки та функціонування демократій, суспільств та економік²². Зокрема, у Звіті про глобальні ризики Всесвітнього економічного форуму, що проходив у Давосі у січні 2024 р., основним найсерйознішим ризиком на 2024-2025 рр. визнано дезінформацію, зокрема згенеровану штучним інтелектом²³.

Тому нагальними завданнями для України є формування спільного безпечного кіберпростору з демократичними країнами Європи, допомога найближчих партнерських країн у формуванні сучасної цифрової інфраструктури, залучення інвестицій у створення в країнах Чорноморського регіону єдиного середовища цифрової економіки.

2. Особливістю сьогодення, яка визначає статус і перспективи Чорноморського регіону, є те, що нинішня (політична, економічна, військова) підтримка України невіддільна від завдань національної безпеки, оскільки тільки оновлена Україна (як демократична європейська країна з конкурентною економікою) органічно вписана у єдиний економічний простір ЄС може стати надійним бар'єром від зазіхань агресора. Партнерська підтримка не може мати вибірковий характер. Також не може використовуватись у якості «вибивання» тимчасових економічних вигод. Приклади Болгарії та Румунії слугують добрим прикладом безумовної підтримки України і посилення співпраці у сфері безпеки південно-східних рубежів ЄС.

3. Належне врахування зовнішніх загроз може стати дієвим чинником економічного зростання і зумовлює потребу «синхронного» прискорення економіки і зміцнення сектору безпеки. Об'єднання таких цілей лежить у площині **оборонної і військової промисловості**, орієнтованої на виробництво (в кооперації з іноземними компаніями) якнайширшого спектру озброєнь, з якими цілком можна захистити країну і зміцнити позиції східного форпосту Євросоюзу. Болгарія і Румунія вже володіють належними виробничими потужностями, а також достатніми запасами озброєнь. Передача частини військових засобів цих країн Україні посилить спроможність до захисту від російського агресора Чорноморського регіону.

А залучення у співпрацю українських виробників, які дедалі ширше використовують цифрові оборонні технології, створення спільних підприємств, які виготовлятимуть мілітарну цифровізовану продукцію за стандартами НАТО, буде дієвим кроком у напрямі цифрової безпеки і військового зміцнення партнерства між Україною та країнами Центральної та Східної Європи.

4. Регіональна безпека немислима без забезпечення вільного і безпечного судноплавства у Чорному морі, що вимагає скоординованості демократичних країн у відновленні його (моря) мирного статусу. Тому заслуговує на увагу та підтримку ініціатива (про що вже підписано меморандум) трьох країн-членів НАТО стосовно створення Чорноморської спільної протимінної групи (MSM Black Sea), згідно якої військові кораблі Болгарії, Румунії та Туреччини спільно патрулюватимуть та очищатимуть акваторію Чорного моря від морських мін²⁴.

Україна, як чи не найбільш зацікавлена країна, має, своєю чергою, підключитись до ініціативи до патрулювання і розмінування, а також до надання доступу до своєї морської інфраструктури кораблям і літакам

²¹ Булана О. Євроінтеграція Західних Балкан: помилки, яких варто уникати Україні. – Укрінформ, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3628098-evrointegracia-zahidnih-balkan-pomilki-akih-var-to-unikati-ukraini.html>.

²² Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. – European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022>.

²³ Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Січень 2024 р. – НІСД, <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-sichen-2024>.

²⁴ Як Болгарія, Румунія та Туреччина очищатимуть Чорне море від мін. – Радіо Свобода, <https://www.radiosvoboda.org/a/chornomore-rozminuvannya-ukraine-zernoviyi-korydor/32765739.html>

Спільної протимінної групи, що, своєю чергою, сприятиме зміцненню довіри між учасниками-партнерами.

5. Стратегічний виклик, який стоїть перед всіма країнами — розвиток сучасної **виробничої інфраструктури**, спрямованої як на збереження гуманітарних і культурологічних надбань, так і забезпечення безпекових потреб. Для України це означає оновлення та інтеграцію національної транспортно-логістичної інфраструктури до європейської транспортної мережі, що є однією з передумов інфраструктурної загалом і транспортно-логістичної зокрема євроінтеграції України до ЄС.

Важливим у цьому напрямі є рішення глав держав і урядів «Ініціативи трьох морів» («Тримор'я»), до якої входять 12 країн ЄС, розташованих між Балтійським, Чорним та Адриатичним морями, у частині участі України в усіх проектах об'єднання на правах країни-партнерки. Участь України безумовно посилить як інфраструктурну, так і безпекову спроможність країн Центральної та Східної Європи, а з тим і Євросоюзу загалом.

6. Розгортання широких цифрових можливостей країн ЄС вимагає від урядів впровадження стратегії розвитку цифрової економіки, формування внутрішнього ринку ІТ та розвитку мотивації у споживачів цифрових технологій. Розвиток вказаної фізичної інфраструктури має супроводжуватись її цифровізацією. Україна стрімко впроваджує цифровізацію ледь не у всі сфери життє-

діяльності, що дає змогу прискорено входити у європейські мережі і цифрову економіку²⁵, що, своєю чергою, покращуватиме інституційну спроможність України та її відповідності цифровому переходу ЄС.

В усіх вказаних проектах роль Болгарії та Румунії є винятковою, у т. ч. враховуючи їх можливість претендувати на безпосереднє фінансування із структурних фондів ЄС. І партнерство України, як країни, яка потребує повоєнного відновлення і вже продемонструвала високі трансформаційні можливості навіть в умовах війни, може стати додатковим аргументом реалізації інфраструктурних проектів, завдяки яким одночасно зміцнюватиметься безпека південно-східної частини ЄС.

Таким чином, імпульс, наданий чинником необхідності протистояння російському вторгненню, має масштабуватися у партнерство практично у всіх галузях. Можливості для цього вже закладено.

На завершення зазначимо, що попри складнощі та суперечності, попри множинні сценарії банкрутства і краху країни, **Україна довела власну спроможність** до послідовного втілення і дотримання цивілізаційних принципів, входження у глобальний світовий розвиток, зорієнтованість на добробут і права людини і демократизацію суспільства. Звичайно, вагому роль зіграла партнерська підтримка демократичних країн, у т. ч. Болгарії та Румунії. Сьогодні є підстави стверджувати, що така підтримка має стратегічний характер.

²⁵ Самойленко А. Особливості цифровізації країн Європейського Союзу в умовах глобалізації. / Вісник економіки, 2021, №1, с.46-54.